

Tussen Rijn en Lek 1980 1 : tijdschrift voor de geschiedenis van het gebied tussen Kromme Rijn en Lek

<https://hdl.handle.net/1874/9734>

TUSSEN RIJN EN LEK
TIJDSCHRIFT VOOR DE GESCHIEDENIS VAN HET
GEBIED TUSSEN KROMME RIJN EN LEK

14e jaargang

nr. 1

maart 1980.

Redactie-kommissie:

A. Graafhuis, Utrecht, L.M.J. de Keijzer, Houten, F. Maarschalkerweerd (eindredakteur), mevr. G. de Nie (wnd. eindred.), G.M. Staal, Odijk.

Redactie-adres:

Molenpad 3 te Schalkwijk, tel. 03409 - 1580.

Sekretaris der vereniging:

Mevr. T. Springer-Stam, Platolaan 10, Zeist, tel. 03404 - 20627

Inhoud van dit blad:

Jaarverslag van de vereniging, door T. Springer-Stam
Jaarverslag van de archeologische werkgroep, door L.M.J. de Keyzer
Jaaroverzicht van de penningmeester, door A.G. de Wit
Schalkwijk: de geschiedenis van een Stichts dorp,
een bespreking, door G. de Nie
De Utrechtse gemeenten in 1815 in vraag en antwoord: Schalkwijk, redak-
tie

Lidmaatschap: f 25,— per jaar. Studenten en scholieren
f 12,50 per jaar.

Postrekening van de penningmeester nr. 214585 t.n.v. de Rabobank te Houten t.g.v. de rekening van de Historische Kring "Tussen Rijn en Lek", nr. 32.98.07.498

Ts. oct. 69/75

JAARVERSLAG 1979

I Ledenbestand

Het was een vruchtbaar jaar voor de vereniging; 39 nieuwe leden meldden zich aan en slechts 5 leden hebben hun lidmaatschap beëindigd.

De vereniging telt nu 241 leden.

II Het bestuur

Op de jaarvergadering van 22 februari 1979 werden de heren De Wit en Dekker beiden herkozen, de laatste niet meer als voorzitter, maar als lid van het bestuur, dat vanaf toen als volgt werd samengesteld:

H.M.J. Tromp	- voorzitter
L. de Keyzer	- vice-voorzitter
Mw. T. Springer-Stam	- 1e secretaresse
Mw. H.A.v.d.Grind-v.Hengstum	- 2e secretaresse
A.G. de Wit	- penningmeester
C. Dekker	- lid
Mw. G.de Nie	- lid

Het bestuur kwam dit jaar drie keer bijeen. De kascommissie voor 1980 werd gevormd door de heer Groen en mevrouw Toussaint Raven. Het jaaroverzicht van de penningmeester is elders in dit periodiek te vinden.

III Jaarvergadering

Deze bijeenkomst vond plaats op 22 februari 1979 te Odijk en had een enigszins speciaal karakter: de voorzitter, de heer C. Dekker, die vanaf de oprichting als zodanig de vereniging heeft geleid, trad af. Op deze vergadering sprak hij voor de laatste maal als voorzitter de aanwezigen toe en haalde hierbij herinneringen op uit "de goede oude tijd". Bij de rondvraag werd de heer Dekker door de vice-voorzitter, de heer L. de Keyzer, toegesproken. Deze memoreerde dat de heer Dekker de vereniging heeft zien groeien van 16 tot 209 leden. Ook het gevarieerde programma voor de lezingen is voor een groot deel het werk van de afgetreden voorzitter geweest.

Eer kist wijn werd aangeboden als dank voor het vele werk dat de voorzitter in deze 13 jaar voor de vereniging heeft gedaan. De heer Tromp nam het voorzitterschap over.

De kascommissie 1979, bestaande uit de heren G. Zwart en O. Wttewaal, kon zijn goedkeuring hechten aan het beleid van de penningmeester.

IV Verenigingsprogramma

Na de korte jaarvergadering op 22 februari 1979 te Odijk sprak **Dr. D.P. Blok** over: **Plaatsnemen als historische bron in het algemeen en speciaal voor het zuiden van de provincie Utrecht**. Het gebied tussen Rijn en Lek, aldus begon de spreker, blijkt uit de bronnen deel te zijn van het gebied Opgoy of Opgoi, genoemd naar een oude grafelijke versterking in 't Goy. Uit de vele interessante gegevens waarmee de spreker ons liet kennismaken volgen hier enkele grepen:

- de betekenis van plaatsnemen, oorspronkelijk in alle waarschijnlijkheid iets concreets, werd vaak in de loop der tijd vergeten en de naam zelf vaak ook van klank en spelling veranderd in de richting van iets wat men toen wel begrijpen kon; namen die volstrekt onbegrijpelijk zijn, zijn waarschijnlijk de oudste.
- plaatsnamen eindigend op "burg" wijzen vaak op oude Romeinse versterkingen.
- het eerste lid van Dorestathe heeft waarschijnlijk te maken met "durum": sterkte; Fresiodore: sterkte der Friezen werd (verplaatst?) misschien Fresionovic.
- er zijn namen bestaande uit twee woorden en namen bestaande uit een wortel met een achtervoegsel; deze laatste zijn de oudste. Voorbeelden: Amerongen, Houten, Bunnik, Loerik, Odic, Werkconde; ik en ic wijzen misschien op iets Keltisch dat *iacum* werd: *inghem* of *ichem* (Germaans) zou nooit op *e* of *k* gaan eindigen. **Hem** namen zijn in de vroegere middeleeuwen ontstaan en hiervan zijn er vele in Teisterbant (Brabant) -ook archeologisch - bewaard gebleven. De enige in Opgoy die bewaard zijn gebleven zijn Oostrum en Westrum; verdwenen namen in Opgoy (alleen nog bekend uit de bronnen) zijn Hasehem, Lanthem, en Torrehem. (Doorn?).

Prof. dr. H. van der Linden hield op 27 maart een lezing in 't Goy over:

Waterschappen in verleden en heden. Uit de inhoud:

- voordat de waterschappen ontstonden behielp men zich door het bedreigde gebied door dijkjes te beschermen. De schaarse bewoning van Nederland in de vroege Middeleeuwen bevond zich op stroomruggen en natuurlijk hoger gelegen gebieden: deze waren allen meters hoger dan ze nu zijn. Behalve met natuurlijke erosie heeft dit o.a. te maken met inklinking door afwatering, later.
- met de bevolkingstoename in de 11 - 13e eeuw begon men land op het water te winnen door inpolderingen, en drainage en ontginning van het nieuwe gebied. In deze zelfde periode werd de Zuiderzee (Almere) groter, ten koste van het land, en waren er weleens vloed en overstromingen die bepaalde gebieden blijvend onder water zetten. Meer uitgebreide en georganiseerde zorg voor afwatering en wateroverlast was de taak van de plaatselijke rechtskringen, soms behartigd door speciale afdelingen daarvan: de waterschappen.
- in deze tijd ontstonden de groot-waterschappen, soms door de landsheer ingesteld, soms verenigingen van burens en belanghebbenden, die door de landsheer erkend werden, voorzien van een vertegenwoordiger van het landsheerlijk gezag en het recht niet alleen om keuren (reglementen) te maken maar ook om overtreders hiervan te berechten en straffen.
- de waterwindmolen, die rond de 15e eeuw in gebruik kwam, betekende een grote verbetering in het regelen van de waterstand.
- in de 16e en 17e eeuw werden natuurlijke meren, alsmede plassen ontstaan door veenafgravingen, drooggemalen.
- in 1841 werd de gerechtelijke bevoegdheid aan de waterschappen ontnomen.
- in de afgelopen jaren vindt er een proces van concentratie plaats: in plaats van 2700 waterschappen heeft Nederland er nu nog maar 400, welk getal nog kleiner zou moeten worden.

Een primeur was onze eerste lezing in Langbroek op 26 april door de voorzitter, **drs. H.M.J. Tromp** over **Kastelen aan de Kromme Rijn en de Langbroekerwetering**. We hoorden dat het gebied tussen Rijn en Lek rijk voorzien is van kastelen met een middeleeuwse oorsprong. Binnen een betrekkelijk klein gebied stonden er vele die uit een ronde of vierkante toren ontstonden.

Het meest duidelijke voorbeeld hiervan is het kortgeleden gerestaureerde "Lunenburg" aan de Langbroekerwetering. Hier is de middeleeuwse woontoren in haar oorspronkelijke staat hersteld. Het bijbehorende woonhuis werd naar een afbeelding van haar 17e eeuwse voorganger opnieuw gereconstrueerd. Een ander voorbeeld van een woontoren is "Vuylcoop" in Schalkwijk.

In de loop der tijd is de oorspronkelijke functie van versterkt huis bij de meeste kastelen verdwenen omdat daar geen noodzaak meer voor was.

Aangepast aan de behoeften van andere tijden werden ze steeds meer buitenplaats, dus woonhuis buiten de stad. Bij vele nog bestaande huizen en kastelen is het middeleeuwse gedeelte onder de vele latere verbouwingen en veranderingen van buitenaf niet meer goed zichtbaar. Voorbeelden van oorspronkelijke middeleeuwse kastelen zijn: Schonauwen, Beverweerd, Sterkenburg, Walenburg, en Duurstede.

De dagexcursie op zaterdag 26 mei ging dit jaar naar **Maastricht**, een oorspronkelijk Romeinse stad gelegen aan de samenvloeiing van Jeker en Maas, aan de voet van de St. Pietersberg. Met haar vele fraaie gevels, kerken en andere monumentale gebouwen is Maastricht stedenbouwkundig één der mooiste steden van Nederland.

Een volle bus vertrok 's morgens vroeg uit Wijk bij Duurstede via Cothen, Werkhoven, Odijk en Bunnik om al om 10 uur in Maastricht te arriveren. Na de ontvangst op het gemeentelijk archief, waar een kop koffie werd aangeboden, werd een wandeling door de stad gemaakt. Het stadhuis werd bezichtigd, en later, na de lunch in het Maaspaviljoen, werd een bezoek gebracht aan de O.L. Vrouwekerk en de St. Servaeskerk. Het uurtje vrij werd door de meesten op een van de vele terrasjes doorgebracht. Na het diner, weer in het Maaspaviljoen, vertrok de bus om 7 uur zodat een ieder tijdig thuis kon zijn.

Op 11 oktober werd een lezing te Houten verzorgd door de heer **A. Bruyn**, medewerker bij de Rijksdienst voor Oudheidkundig Bodemonderzoek, over **Middeleeuws aardewerk uit Utrecht**, en meer speciaal over het aardewerk gevonden bij een pottbakkersoven op de Lauwerecht uit ca. 1400. Aan de hand van schema's en vergelijkingen met andere bekende ovens zagen we hoe vanuit het grondplan van de oven, dat bij de opgraving gevonden was, de hele oven werd gereconstrueerd.

De proef op de som bestond uit de ontdekking door de heer Bruyn op een reis in Zuid Arabië kort geleden van een pottebakkers-oven van precies hetzelfde type, waarin nog op middeleeuwse wijze potten werden gebakken. Zijn recontractie van de oven op de Lauwerecht kwam praktisch overeen met deze nog in bedrijf zijnde Arabische oven.

In de pauze kon men een aantal potten, waaronder ook die uit de Lauwerecht, bekijken die tentoongesteld waren door ons lid mevrouw de Bruin, die hierbij ook uitleg gaf.

Op 13 november te Cothen sprak de heer **H. Zantkuyl**, architect verbonden aan het gemeentelijk bureau voor monumentenzorg van Amsterdam, over **Kleur in de ambachtelijke architectuur**. Naast vorm, aldus de spreker, is kleur een van de belangrijkste aspecten van een gebouw. Voor het uiterlijk is het materiaal van minder belang dan de kleur. Zo kon men achter een geverfde gevel een mengelmoes van stenen verhullen.

De kleurstoffen die men nodig had werden verkregen uit natuurlijk materiaal, zoals: zwart door het roeten van een vlam, lampezwart, beenderzwart; wit door het oxyderen van lood (loodwit) of uit krijtrotsen; indigo is een Indiase plant; rood door het raspel van een Braziliaanse boom; blauw was een zeer dure kleur omdat het gemaakt werd van lapis lazuli; het was dan ook de kleur van de rijken totdat in 1726 langs chemische weg blauw gemaakt kon worden. De kleurstoffen werden gemengd met een bindmiddel, lijm of ei. Na 1550 werd dat lijnolie, rauwe (sterk maar aan vergeling onderhevig) gemengd met gekookte (minder vergeling maar ook minder sterk). Ook nu nog wordt dit mengsel gebruikt.

Op de dia's werd duidelijk hoe een dunne verflaag het materiaal ondergeschikt kan maken aan het voorstellingsvermogen van de mens: een huis, een kerktoren, een monumentaal gebouw kregen ieder hierdoor een totaal ander aanzicht.

Het jaar 1979 werd besloten met een **excursie** op 15 december naar het **museum Flehite** te Amersfoort dat onlangs was gerestaureerd en opnieuw ingericht. Voorafgaand aan de rondleiding gaf drs. B.G.J. Elias, directeur van het museum, een korte uiteenzetting over het wel en wee van het museum in de 100 jaren van zijn bestaan. Het resultaat van de veranderingen en van de restauratie is opvallend: de zalen zijn vergroot en de collectie is nu chronologisch opgezet; de zg. stijlkamer is verdwenen. De historische, zowel als de geologische en archeologische, collectie heeft ieder zijn eigen afdeling. Dankzij de duidelijke beschrijvingen bij de voorwerpen een museum om ook nog eens op eigen gelegenheid te bezoeken.

V **Het periodiek**

Het periodiek verscheen vier keer met diverse voor de streek interessante artikelen. In de redactie kwam enige verandering: de heer Graafhuis legde na meer dan twaalf jaar het eindredacteurschap neer, maar bleef wel lid van de redactie. Het bestuur vond de heer F. Maarschalkerweerd bereid om vanaf 1 juni 1979 het eindredacteurschap op zich te nemen. Tijdens zijn afwezigheid voor een onderzoek in Rome van 1 november 1979 tot 1 juli 1980 wordt het eindredacteurschap door mw. de Nie waargenomen.

IV **De archeologische werkgroep**

Hun activiteiten zijn uiteengezet in een eigen jaarverslag, dat hierna volgt.

Tot slot wil het bestuur iedereen danken die door zijn medewerking of belangstelling de doelstelling van de Kring, het wekken van belangstelling voor de geschiedenis van het Kromme Rijngebied, heeft helpen bevorderen.

T. Springer-Stam

JAARVERSLAG 1979 VAN DE ARCHEOLOGISCHE WERKGROEP

De werkgroep heeft tien actieve leden die in 1979 drie-en-twintig zaterdagen bijeen zijn geweest. Elf zaterdagen werden besteed aan een onderzoek bij de boerderij "Overdam" in Houten. Dit onderzoek bestond uit het verzamelen van scherven die tijdens graafwerk bij de restauratie van de boerderij boven de grond kwamen en het determineren daarvan. Het verslag van dit onderzoek zal in een van de komende periodieken verschijnen.

Op vijf zaterdagen werden terrein-verkenningen gedaan. Hierbij werd een tot dan toe niet bekende inheemse bewoning uit het begin van onze jaartelling ontdekt. Deze vondst is aan de R.O.B. gemeld en daarna geregistreerd. Op verzoek van de Provinciaal Archeoloog, de heer van Tent, is op vijf zaterdagen graafwerk verricht op het opgravingsterrein bij Dalenoord in Odijk, waar de R.O.B. een onderzoek heeft gedaan naar de vroege bewoning in dit gebied.

In oktober ging de werkgroep op excursie naar het Museum voor Oudheden in Leiden, waar de heer Peddemors op de archeologische afdeling een inleiding hield voor de werkgroep. In november werd door bovengenoemde heer van Tent een cursus avond inheems aardewerk voor de werkgroep verzorgd.

Gesterkt met deze kennis hopen wij dat 1980 ook voor de archeologische werkgroep een goed jaar met veel schervengeluk mag worden!

L. de Keyzer

JAAROVERZICHT 1979 VAN DE PENNINGMEESTER

Saldo rekening-courant per 31-12-78	f. 2.656,43	Lezingen	f. 275,—
Saldo Spaarrekening per 31-12-78	f. 496,62	Kantoorbehoeften	f. 545,47
Ontvangen Contributies	f. 3.572,50	Zaalhuur	f. 171,38
Ontvangen rente	f. 61,32	Periodiek	f. 2.201,46
Ontvangen van de Gem. Houten subsidie 1978 7723 inwoners	f. 77,23	Porto	f. 1.241,60
f. 0,01 per inwoner idem voor 1979	f. 82,52	Boekenbonnen	f. 239,50
8252 inwoners (geen subsidie gevraagd)		Gift en afscheids-geschenk	f. 213,—
		Aandeel excursie Maastricht	f. 212,38
		Diversen	f. 211,05
		Saldo rekening-courant per 31-12-79	f. 1.119,30
		Saldo Spaarrekening	f. 516,48
	f. 6.946,62		f. 6.946,62

Gaarne overmaking contributie 1980
(zie het saldo per 31-12-1979)

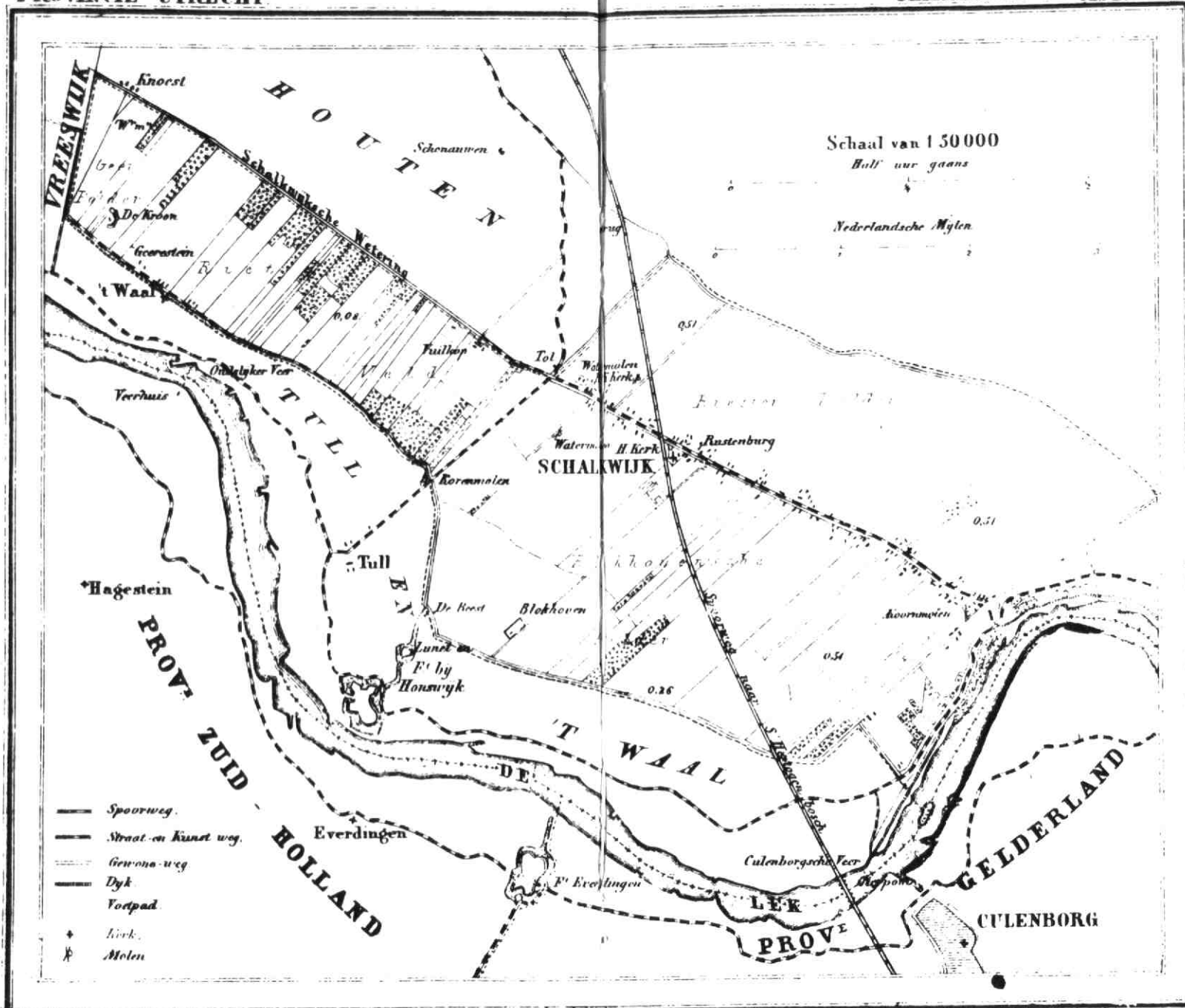
SCHALKWIJK: DE GESCHIEDENIS VAN EEN STICHTS DORP

Dit is vooral een boek voor de Schalkwijkers zelf. Het geeft een beeld van de wording en ontwikkeling van het dorp vanaf de ontginning van het gebied rond 1120-1130 tot en met de situatie van heden. Zoals de auteur in zijn voorwoord zelf zegt, "misschien is het accent hier en daar te veel gelegd op hetgeen zich vooral de laatste tientallen jaren heeft voltrokken" (p.3). Ten dele komt dit doordat er betrekkelijk weinig over Schalkwijk in de verschillende archieven bewaard is gebleven, waardoor de geschiedenis van vroegere eeuwen moeilijk te reconstrueren is.

Maar het is ook een bewuste keuze, omdat het dorp juist de laatste tijd veel verandering heeft moeten ondergaan die het in "een kwetsbare positie" heeft doen belanden. Het inwonertal, en daarmee het peil der voorzieningen, is achteruit gegaan; indien er geen woningbouw en werkgelegenheid naar plaatselijke behoefte gaat komen, zal het nog verder achteruit gaan.

De bedoeling van dit boek is dus niet alleen om de Schalkwijker te herinneren aan zijn geschiedenis als "een redelijk welvarend dorp" met een traditie van zelfstandig (zo niet eigengereid) handelen ten opzichte van de overheid, maar ook om hem aan te sporen zich in te zetten voor het behoud van het specifieke karakter van zijn gemeenschap. Sinds Schalkwijk in 1962 in het kader van de administratieve schaalvergroting deel werd van een samengestelde gemeente Houten, dat daarna ook nog eens tot sterke uitgroei door de overheid werd aangewezen, voelt de Schalkwijker zich in zijn dorpsbelangen bedreigd.

De auteur heeft vele jaren gegevens verzameld en hierover soms ook samen met L.M.J. de Keyzer artikelen geschreven voor ons periodiek (een overzicht in TRL 13 (1979), nr. 2, blz. 9-10). De schaarse gegevens over vroegere eeuwen, vaak van gedetailleerde aard, die de auteur heeft weten te vinden zijn in een duidelijk algemeen historisch kader geplaatst. In hoofdstuk I, dat de voorgeschiedenis en dorpswording behandelt, wordt de bodemgesteldheid van het gebied zelfs vrij uitgebreid historisch-geologisch verklaard en toegelicht. De geomorfologische kaart hierbij is op zich duidelijk, maar waar men de verschillende grondsoorten moet situeren ten opzichte van bestaande wegen bijvoorbeeld is niet precies te zien. De naam Schalkwijk en het geslacht van die naam worden in hoofdstuk II besproken. De auteur volgt de verklaring van Moerman die hem terugvoert op de "wijk" (woonplaats) van de bisschop's "Schalk" (die-naar), een lid van de dienstadel (oorspronkelijk onvrijen) die hier namens de bisschop, die landsheer was, het bestuur voerde. De boeren-kolonisten waren echter, volgens de auteur, zeer waarschijnlijk vrijen - een algemeen patroon bij ontginningen.

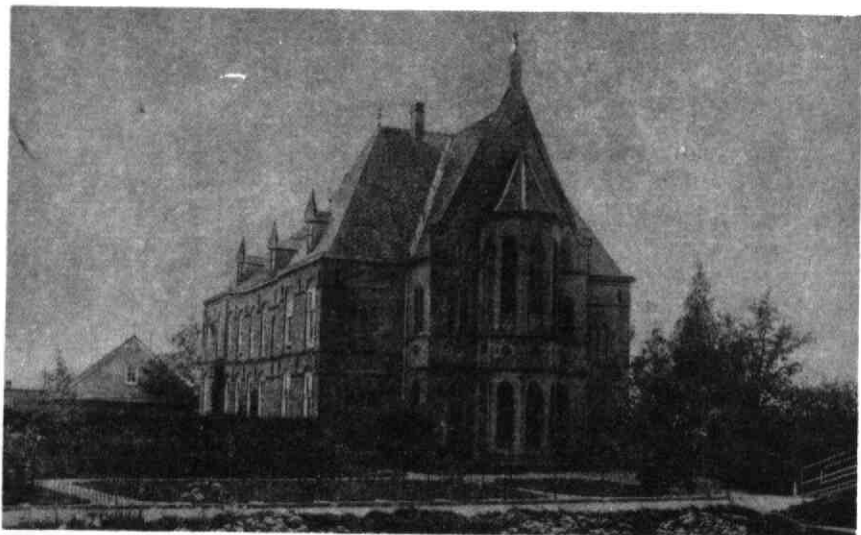

1868.

1789 Buiders 1100 Inwoners

Uitgegeven te Utrecht, bij de Drukkerij van de Koninklijke Akademie van Wetenschappen.

Vervolgens komen het landschap en het karakter van het dorp aan de orde. Heijmink Liesert toont aan dat de oorspronkelijke harmonie tussen mens en natuur hier na 1850 in toenemende mate is verstoord als gevolg van de industrialisatie, de schaalvergroting en mechanisatie van de landbouw en de ontwikkeling van het verkeer. Ook het dorpskarakter is hierdoor sterk aangetast, wat nog verergerd werd door het feit dat tot voor kort "in ongeordend verband" zomaar gebouwd werd (blz. 24). De auteur behandelt een reeks recente uitbreidingsplannen die niet uitgevoerd bleken te kunnen worden (de achtergrondsituatie is op de kaarten niet helemaal scherp genoeg te zien), totdat er in 1976 eindelijk een definitief plan werd aangenomen om in de naaste toekomst gerealiseerd te worden, en bestemd alleen voor woningzoekenden in of reeds verbonden met het dorp. Waterkering en waterlozing worden in hoofdstuk IV behandeld. Een overzichtskaart van de grenzen der genoemde polders en waterschappen zou hier prettig zijn geweest. Zou eigenlijk - ook voor de rest van het boek - een uitslaande grote overzichtskaart van de tegenwoordige situatie achterin, waarop zo veel mogelijk vermeld staat (ook "buurten" en boerderijen), niet erg verduidelijkend hebben gewerkt?

St. Canisiusgesticht, aan de Lagedijk te Schalkwijk in 1927.
Collectie Hist. Kring Tussen Rijn en Lek.

Het gebied van Schalkwijk ressorteerde tot 1528, toen het wereldlijk gezag van de Utrechtse bisschop over werd gedragen aan de wereldlijke overheid (toen Keizer Karel V), onder de assistent- en korbisschop, die het ook al had toen dit moerassig gebied nog niet ontgonnen was. De vanouds bewoonde stroken (oeverwallen) langs de rivieren Rijn, Lek en IJssel vielen onder de aartsdiakenaten van de Utrechtse kapittels van St. Maarten (de Dom) en St. Marie (niet hetzelfde als Oudmunster, zoals de auteur op blz. 12 en 37 suggereert; op blz. 97 zegt hij terecht dat Oudmunster ook wel St. Salvator heet). Verschillende geslachten hebben de ambachtsheerlijkheid van Schalkwijk bezeten. Er werd recht gesproken onder voorzitterschap van een schout door de "buren", het zg. buurrecht. Omdat hierbij kennelijk meer gedronken werd (op kosten van de partijen) dan recht gesproken, maakten de Schalkwijkers hieraan zelf een eind: zonder de landsheer om toestemming te vragen stelden ze het schepenrecht in. Deze eigengereide daad werd echter door het landsgerecht in 1488 gelegaliseerd. Schalkwijk als gemeente (1811-1962) wordt ook besproken. Er worden lijsten gegeven van alle bekende schouten, schepenen, gerechtssecretarissen, gerechtsbodes, burgemeester, wethouders en gemeenteraadsleden.

Sprekend over de bevolking vermeldt Heijmink Liesert dat er alleen in de achttiende en eerste helft negentiende eeuw een belangrijke influx en vermenging met de oorspronkelijke "friese" (d.w.z. Noord-Nederlandse) bevolking is geweest, en wel van Oost- en Zuid-Nederlanders en Westfalers. Is hierover meer bekend? Men vraagt zich af hoe deze mensen hier kwamen, welke invloed zij hadden en of zij nog in de huidige Schalkwijkse geslachtsnamen te herkennen zijn. Het wekt geen verbazing dat de toon in het dorp tot in deze eeuw door de boeren werd aangegeven. Ook in religieus opzicht hebben de Schalkwijkers een zelfstandige positie ingenomen. Tegen de verbodsbepalingen van de overheid in hebben zij aan het katholieke geloof vastgehouden, in de zeventiende eeuw een keer zelfs hun geloof verdedigd door de maarschalk van Utrecht en zijn gevolg met hooivorken en dergelijken op de vlucht te jagen. Door de bewoners van de omliggende plaatsen werd hen dan ook de bijnaam "Turken" gegeven, waarschijnlijk vanwege hun strijdbaarheid. Daarnaast is juist één van de kenmerken van de Schalkwijkers, volgens Heijmink Liesert, de bereidheid samen voor de gemeenschap iets te realiseren. Het dorp groeide van 462 inwoners in 1632 tot 1995 inwoners in eind 1961.

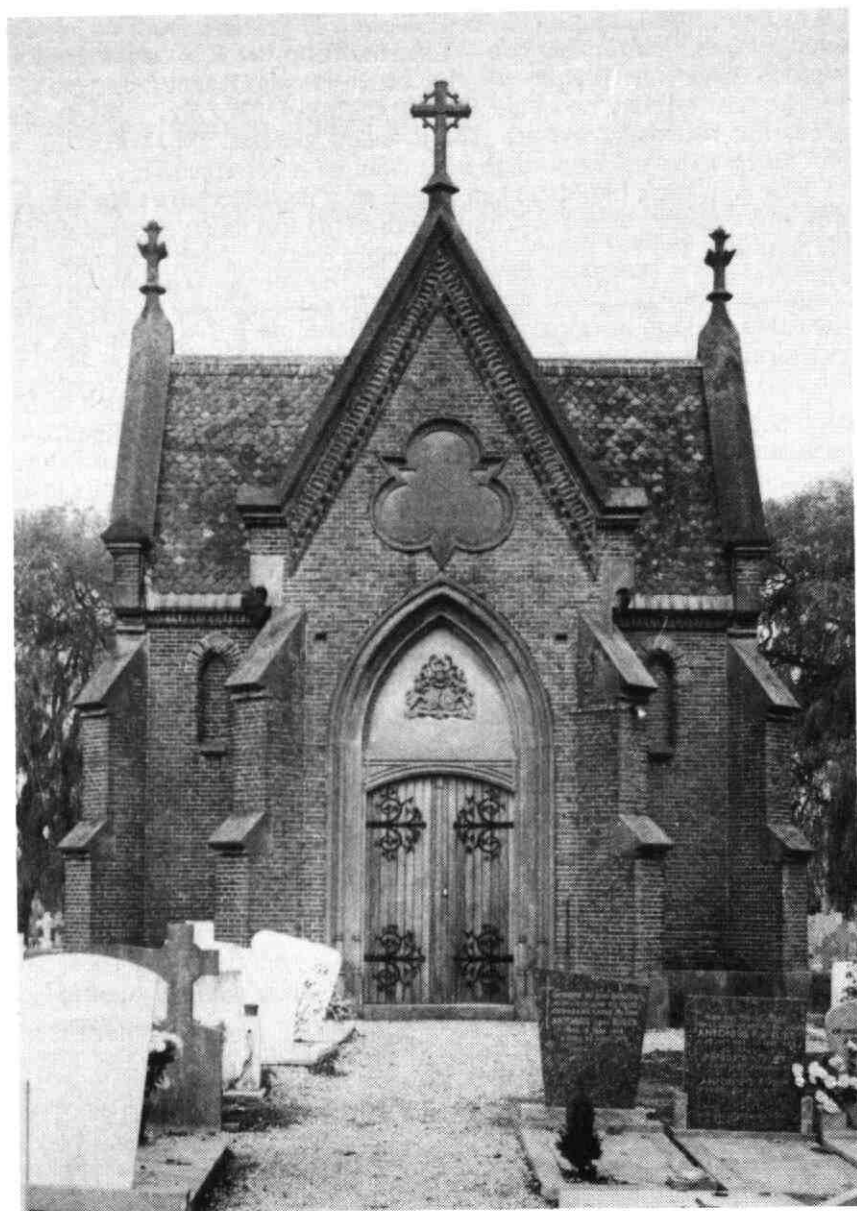
De agrarische bedrijven waren oorspronkelijk akkerbouw bedrijven die echter, doordat de bodem steeds inklonk ten gevolge van de ontwatering, op den duur op veeteelt over zijn gegaan.

Uit de percentages betreffende de beroepsbevolking blijkt dat er een duidelijke verschuiving in deze eeuw heeft plaatsgevonden, veroorzaakt door schaalvergroting en mechanisering:

werkzaam in de	1909	1960
landbouw	57%	30%
handel, nijverheid	15%	30%
industrie	0%	15%

Uit de bespreking van de oorsprong en de benaming van de wegen blijkt de Lange Uitweg de historische voortzetting te zijn van het oude pad tussen de vanouds bewoonde Lek- en Rijn oevers (de Rijn schijnt ooit ook eens langs Houten gelopen en daar bewoonbare oeverwallen achtergelaten te hebben). Ook de scholen in Schalkwijk, thans en voorheen, worden uitvoerig behandeld. Daarna passeren nog de revue de gegevens die bekend zijn over de vroegere en tegenwoordige gezondheidszorg, postwezen, bank, brandweer, straatverlichting, elektriciteit, gas- (nog steeds geen) en watervoorziening en riolering. De geuniformeerde wijkverpleegster op de foto op blz. 87 is echter niet Antonia van Zijl maar Margaretha Uijtewaal.

Hoofdstuk VII dat de geschiedenis van de Schalkwijkse kerken behandelt is verreweg het uitvoerigste van het boek. Het geloof, met name het katholieke geloof, heeft dan ook altijd een zeer grote rol gespeeld in deze gemeenschap. De oorspronkelijke R.K. (nu N.H.) kerk op de Brink dateert in zijn oudste stukken (tufstenen fragmenten) uit de dertiende eeuw. Uit de Middeleeuwen zijn er weinig kerkelijke gegevens overgeleverd. Na 1580 blijven verreweg de meeste inwoners, gesteund door hun katholiek gebleven ambachtsheren, de katholieke kerk trouw, zoals blijkt uit verslagen o.a. van kerkvisitaties. De auteur geeft allerlei details hieruit, onder andere dat het geloof in de eerste helft van de zestiende eeuw levend werd gehouden door de bediening van rondtrekkenden, als boer, varensgesel of marskamer vermomde, priesters. Door de schouten fikse bedragen toe te stoppen kon dit oogluikend door de overheid worden geduld. Later echter kon men van schuilkerk naar een gewoon, hoewel bescheiden, kerkgebouw overgaan. In 1760 werd zelfs een nieuwe gebouwd. Na 1853 werd Schalkwijk weer een parochie en in 1879 verrees haar door Tepe ontworpen zg. "kathedraal van het Sticht", gebouwd (begrijp men) uitsluitend van de giften uit de parochie, een opmerkelijke prestatie. De N.H. gemeente blijkt in Schalkwijk nooit een florerende gemeente te zijn geweest.

Rijksarchief Utrecht.

Topografische Atlas, z.n. Grafkapel familie van Wijckerslooth van Weerdesteijn, in Schalkwijk (gem. Housten).

De naam van de architect van de neo-gotische grafkapel van de huidige ambachtsheerlijke familie Van Wijkerslooth op het R.K. kerkhof moet van den Brink (niet Berink) zijn. De kapel was als elegant (voor een uitvoerige beschrijving ervan zie TRL 10 (1976), nr. 2/3 blz. 1-28) en uitzonderlijk bouwwerk wel een plaatje waard geweest. De kerken zijn in hun vroegere en tegenwoordige staat ruim en mooi afgebeeld.

Vier zeer korte hoofdstukken volgen over de ridderhofsteden Schalkwijk en Vuylcoop, de hofstad Blokhoven en het niet nader gequalificeerde Markenburg. Op het terrein van de laatste werden resten gevonden van een bewoning in de tweede en derde eeuw, alsmede van een in de vijftiende en zestiende eeuw, dit laatste moet een vierkant type middeleeuwse burcht zijn geweest, waarschijnlijk in het bezit van een lid van het geslacht van Goye. Het boek besluit met de staten van de bevolking in 1850 en in 1962. Het is een boek dat veel besproken zal worden in het dorp Schalkwijk en de gemeenschapssolidariteit (zoals ook duidelijk de bedoeling is) wellicht zal versterken. Ook daarbuiten echter verdient het aandacht vooral voor zijn behandeling van de dorpsgeschiedenis in de laatste paar honderd jaar. Misschien dat het niet alleen een uitgebreidere belangstelling voor, maar ook een verder onderzoek naar historische objecten in het dorp zal stimuleren. Voor dit doel was een lijstje met verdere literatuur over deze omgeving, voorzover aanwezig, prettig geweest; men kan echter ook al het een en ander in de noten vinden, natuurlijk. Echt jammer is dat de auteur niet een (beperkt) register en een lijst van illustraties en kaarten aan het boek heeft toegevoegd waardoor allerlei specifieke zaken sneller en makkelijker terug zouden zijn te vinden. Desalniettemin blijft dit een boek waar auteur en gemeenschap blij mee kunnen zijn.

G. de Nie.

De Utrechtse gemeenten in 1815 in vraag en antwoord: Schalkwijk

(Schalkwijk, Honswijk, Tull en 't Waal)

Hierna volgt de letterlijke tekst van de antwoorden op 38 vragen (die verkort zijn weergegeven) die in 1815 vanwege het toenmalige Departement van Oorlog aan de burgemeester middels een vragenlijst werden gesteld. Deze ingevulde lijsten zijn bewaard gebleven in het provinciaal archief. (J.G.M. Boon in het gelijknamige boekje, uitgegeven door de Provincie Utrecht, 1972, blz. 7. De hierna volgende gegevens over de gemeente Schalkwijk zijn te vinden op blz. 97-99).

1. Bevolking	1295 zielen
2. Woonhuizen	221 woonhuizen
3. Buitenplaatsen	Geenen
4. Publieke gebouwen	Geenen
5. Kerken	Drie kerken als: twee Gereformeerde en eene Roomsch Catholijke
6. Boeren- en arbeiderswoningen	20 groote boerenwoningen, 40 kleine dito en 164 arbeids woningen
7. Kazernen, hospitalen en stallen	Geenen
8. In te kwartieren manschappen	250 manschappen indier voegen dat men plaatst in 20 huizen 6 manschappen ieder, 40 huizen van 2 manschappen en 50 van een man ieder.
9. Te stallen paarden	120 paarden als 8 stallen ieder van 6 paarden, 5 dito van 4 paarden, 20 dito van 2 paarden en 12 dito van 1 paard.
10. 's Lands magazijnen	Geenen

11. Gevaugenissen	Geenen
12. Beurtschepen en veerschuiten	Zes beurtschuiten varende van Schalkwijk naar Utrecht ladende elk 3 lasten Utrechtse maat, 1) waarvan de roef daarin zijnde met 15 manschappen kunnen belast worden.
13. Fabrieken	Geene
14. Ambachtslieden	7 onderscheiden soorten van ambachtslieden, als: 5 timmermansbazen, 2 wagenmakers, 3 smits, 2 bakkers, 5 kleermakers, 4 schoenmakers.
P.S. De timmermans oeffenen ook gelijktijdig het ambacht van metselaar uit.
15. Wegens met een en twee paarden	60 wagens met twee paarden en twee karren met een paard.
16. Slachtvee	Ossen en koeyen 20, schapen 30, varkens 50.
17. Molens	Twee wind korenmolens, waarvan er tevens ook een van pelt.
18. Lengte en breedte van de gemeente	Lengte 2 uren gaans en breedte 1 uur gaans.
19. Naam polders	De geheele gemeente wordt bedijkt door den hogen Leckendijk waarvan door de gemeente twee polders ten hunnen lasten hebben, en wel met namen de Blokhovische polder en Biestersche polder.
20. Ligging polders t.o.v. het boezemwater	Door de geheele gemeente en wel van beider zeider van de Schalkwijksche wetering.
21. Waarin het boezemwater zich ontlast	In de Schalkwijksche wetering welke uitloopt in de Vaartsche Rijn.

22. Sluizen en watermolens	Eene watermolen
23. Hoogte waterstand in de winter	Tot 2 voeten hoger des winters als in zomertijden
24. Soorten grond	Bouwland 1300 morgen 2), weiland of hooiland 1060 morgen en bosschen 179 morgen
25. Soorten granen en andere producten	3300 mudden 3) tarwe, 180 mudden rogge, 360 mudden garst, 300 mudden erwten en 200 mudden boonen.
26. Soorten houtgewassen	Grienthoud, hetwelk meest gebruikt wordt tot rijswerken.
27. Soorten delfstoffen	Geene.
28. Opbrengst koren en hooi	3300 mud tarwe, 180 mud rogge, 360 mud garst, 300 mud erwten, 200 mud boonen en 390 voeren hooi. 4)
29. Wegen	Van Schalkwijk naar Houten en wordt omringt door wei- en bouwlanden, alsmede van Schalkwijk naar Culenburg, gaat over den hogen Leckendijk, alsmede naar de Vaart en ook naar Wijk bij Duurstede, welke wegen ook over den Leckendijk gaan; deze zijn allen door zand bezand en zijn ten allen tijden bruikbaar. De ordinair breedte dier wegen zijn 18 voeten en afstanden zijn van Schalkwijk naar Houten 1 uur gaans naar Culenburg mede 1 uur naar Wijk bij Duurstede $2 \frac{1}{4}$ uur en naar de Vaart 1 uur.
30. Verbindingen te water	De communicatie te water is op Utrecht en wordt bediend door een trekschuit waarvoor men een paard steld.

31. Vaardiepte waterwegen	De Schalkwijksche wetering is bij het droogste van het jaargetey zeer ondiep, zoodat dezelve bij de minste vragt onvaarbaar is.
32. Schuthoogte waterwegen	Er bestaan in deze gemeente geene sluizen.
33. Jaagpaden langs rivieren enz.	De geheele rivier is door een jaagpad voorzien, doch men is genoodzaakt het trekpaard twee reizen op de pleg der schuit te zetten, om dezelve van het eene jaagpad op het andere te krijgen.
34. Overzetveren	Voor eerst aan de Waalsche wetering, zijnde nabij de Bongenaar, aan de Vaartsche Rijn, en ten tweede van den Bongenaar, om te komen op het jaagpad van de Vaartsche Rijn, naar Utrecht, hetgeen door de pleg der schuit verrigt wordt, zooals alsvorens gezegd is.
35. Doorwaadbare plaatsen	Van den hogen Lekkendijk gerekend op eene afstand van een half uur in voornoemd gemeente.
36. Rivieren die in zee uitmonden	In de Vaartsche Rijn
37. Waar eb en vloed merkbaar zijn	Geene
38. Bekende hoogste stormvloeden	Geene
1) 30 hl.	
2) Vlaktemaat (zoveel land also op een morgen geploegd kan worden).
Een Rijnlandse - is 0,8516 ha, een Gelderse is 0,318 ha en een Bildtse - is 0,92 ha. Een morgen is veelal 600 roeden. (blz. 148)	
3) 1 hl.	
4) Niet in iedere streek dezelfde hoeveelheid; in Amerongen: 1000 à 1200 pond, in Utrecht 1500 pond (blz. 154).	